

Ha múlik emlék és varázs

Jegyzetek Király László Kék farkasok című regényéhez

Líra és regény

Egymás után két verskötet — az „ígéretes“, majd a „bizonyító“ —, velük indult Király László ama bizonyos második Forrás-nemzedék hang- és rangadó lírikusának. Harmadik könyvében novellákkal lepett meg, hogy most, harmincadik életévének küszöbén, első regényét tegye asztalunkra. Meglehet, a tehetség búvópatak-kanyargása viszi műfajtól műfajig a szerzőt, s az „egyelőre lírikus“ Király előbb-utóbb átáll prózairóink táborába — ennek eldöntését azonban okosabb húsz év múlva csedékes összefoglalásokra bízni. Számomra e regény tünet-volta az izgalmas; az, hogy benne egy nemzedék közérzete vall önmagáról — s ami talán még fontosabb: vallatja önmagát.

Közérzet és vallomás — ezek szerint a lírikus álorcásdija lenne az első regény? Hiszen ha követjük Kis Harai Mihály regénybeli útját, útra készítő élményeiben a szerző — és egész nemzedéke — lírájának legfontosabb érzelmi indítására ismerhetünk. Egyetemi hallgató, tehetséges fiatal költő a hős, akit tanulmányai városában a céltalanság, a távlattalan élet félelme nyomaszt, annyira, hogy az egyre idegenebb környezetből visszamenekülő gyerekkora falujába — valójában egy számára múltba merült életforma még ép és érintetlen érzelmi viszonylatainak biztonságába a már-már emberségét fenyegető elsekélyesedés, a mindinkább látszatokra redukálódó emberi kapcsolatok elől. A kapcsolatok embert és tájat, egyént és közösséget egybekulcsoló gazdagsága; a magasabb életcél, amelyet a néphez tartozás elkötelező tudata segít megfogalmazni — ez az, amire Kis Harai Mihály vágyik. Arra a nemes emberi egységűlyra, amelyről így vall Király egyik szép korai verse:

*Párálló szántások nyílt melegét hozom szemeimben,
megkínzott, csontos parasztok nyögését
végrendelkezték rám Akasztóhegyen a fák,
s lám: ez a föld hordja arcom vonásait,
ahogy a barázda feketéllik,
mint ez az árnyék szemeim alatt reggelente.
A hegyek homlokát patak-ráncostól
rólam mintázták türelmes esők.*

— — — — —
*... hisz ez a föld hordja vonásaim,
s hamubasült tanácsait viszem magammal végig
azok között, akiknek szemei alatt reggel
nem ez az árnyék feketéllik.*

Talán némi egyszerűsítéssel, de állítható: ebből a tájjal, szülőfölddel egygyé-
olvadó érzelmiségből, a szülőföld múltjával vértéződő helytállás-tudatból bugyan
föl mindaz, ami újat ez a nemzedék líránkba ömlesztett: a modern hangszerelésű
tájköltészet, alkalmilag folklór-elemek maivá stilizálása, az intellektuális bonyo-
lultságok és viszonylagosságok helyett — vagy mellett — a szűkebb közösséghez
tartozás morális egyensúlyának a keresése. Nem mintha ez a nemzedék kiterne
a jelen bonyolult vagy mondjuk „kozmosz” impulzusai elől — az embernek
ugyanazt a külső és belső világát méri, mint az előtte és mellette járók, éppen
csak háromszögelési pontjaik mások.

E pontok lírai érvényét nincs is miért vitatni. Csakhogy a líra, mondja egy
inkább ötletes, mint szabatos meghatározás, az emlékezés műformája; a lélek
emlékezik benne a külvilággal való egygyéválásának a versben időtlenné táguló
pillanatára. Éppen ebben az időtlenné tágulásban áll — már persze nem eszté-
tikai, hanem, hogy úgy mondjam, társadalomismereti szempontból — ennek az
egyensúly-lírának a „kegyes családja”. Minél őszintébb a vers, minél igazabb lélek
és külvilág „egymásban létének” az élménye, annál inkább „pia fraus”; az idő
ostromának kitett ember átéli benne az időn kívüli lét boldog, harmonikus (és
megvalósulhatatlan) pillanatát. Az ember, aki szakadatlanul a mulandóság leve-
gőjét szívja, egy versnyi időre visszatartja a lélegzetét.

A lírából így kiiktatott idő azonban az epikának kiiktathatatlan közege.
Szubjektum és objektum „egymásban léte” az epikában lehetetlen; különállásuk
látszólag tárgyi különállás, egybemoshatatlan kontúrok élessége, ám e tárgyi kü-
lönállás kettejük más-más időbeliségének következménye is. Nos, Király László
regényében éppen a fenti lírai nézőpont epikus próbája az izgalmas. A regény
időviszonyaiba illesztve elveszti önállóságát, a személyiség múltjába és jövőjébe
épül mint emlék és vágy. Az epika ősi, *Odüsszeia*-beli képlete ez; az otthon emléke
teszi keserűvé az otthontalanságot, annyira, hogy a hős egy törekeny tutajon is
nekivág a haragos tengernek, bár tündér öle marasztalja — s Kis Harai Mihály
is elmenekül a maga otthontalanságának szigetéről, a maga Kalüpszójának (vagy
Kalüpszóinak) karjaiból, mert hatalmába keríti a gondolat, a sóvárgás: „Uram-
isten, milyen nagy dolog, amikor otthon van az ember, vagy amikor hazatalál.”

A személyiség ideje

Az *Odüsszeia* azon egyszerű okból hősköltemény, hogy Ithaka van. Olyan
célként, amelyet csak kivételes ember érhet el, de elérhet. Ám mi lenne a homé-
roszi történetből, ha Ithakát elnyelték volna a tenger hullámai? Romantikus le-
genda, az örök bolyongás legendája. Valami ilyesmi történik Király László regé-
nyében; az emlék és a hozzá tapadó nosztalgia egy olyan valósággal szembesítődik
a hős első lépéseitől kezdve, amelyet szüntelenül formált az idő. A gyerekkori
harmónia szigete éppen ezért fellelhetetlen. A hazautazásból így lesz az elveszett
otthon döbbenete.

Ennek kifejezője a hős érkezésekor az az irreális stílizált falukép, mely
az ürességet, a hiányt sugallja az olvasónak. A faluba megérkező, hajdani lakó-
házuk felé tartó hős semmivel és senkivel sem találkozik, ami és aki a remélt
otthon felé vezetné. Az idő új vonásokat vésett faluja arcára, s letörölte a régie-
ket. Az emlékezés nem haza vezető kalauz ilyenformán, hanem a lélek csonthéja,
amelyen nem tör át a külvilág üzenete, s amely nem enged kapcsolatot teremteni
a jelennel. Ez az emlékebe zártág, a kommunikáció hiánya hős és környezete
között hívja elő az idegenség, a magáramaradottság riasztó-látomásos képeit: a

kihalt, néptelen falu, a „kísértet-szekér“, melynek csak hangja, zörgése hallik, de port nem ver az úton, a már régen lezárt, omladozó malomból az egykori játszótárs hívogató gyerekhangja — mindez egyszerre fejezi ki az emlék elérhetetlenségét s a jelen elérhetetlenségét is az emlékebe kapaszkodó számára. A látogatás reménytelenségének mintegy összefoglalója az a jelenet, amelyben a hős meglátogatja egykori házigazdait. A két öreg is csak emlékeiben él már, pontosabban egyetlen emlékeben, amelyet egy zenélőóra csilingelése támaszt fel bennük. Halálba dermedt mozdulatlanság nyűgözi őket, az életen kívül rekedtetek, s csak a hős — a múlt követe — érkezése oldja le róluk a varázst. De kapcsolatlehetőség a két személyes múlt, a hős és az öregek emlék- és nosztalgia-világa között sincsen. A „bűvös körök“ természetéhez tartozik, hogy nem metszhetik egymást; az emlékké kövült múlt nemcsak a jelentől elidegenítő, hanem mégoly közös gyökerű „kövületektől“ is.

Hasonló illúziófoszláshoz vezet a feloldó kapcsolat keresése a tájjal, a természettel. E második kiábrándulás kifejezője, hordozója az elbeszélés kerete. A *Kék farkasok* hőse, otthonkereső útjának végén, régi ismérősenek, a falu csőszévé vedlett filozófusnak meséli el életét, töprengéseit, hazatérésének kudarcát. Hallgatójának türelme, segítőkészsége mintha végre híd lenne ember és ember között; mintha a városi életből hiányzó s a faluban immár fellelhetetlen otthon a mindkettőn kívüleső csőszkunyhó, a jelenből egyaránt kimenekítő természet kínálná a főszereplőnek. De még mielőtt vallomásai végére érne, rá kell döbennie, hogy ez a kapcsolat is látszólagos, ez az otthon is csak az értelmetlen magány újabb változata. „Megvilágosodott bennem, hogy... arra, amit én érzek, a csősz azzal válaszol, amit *tud*. Allunk egymással szemben, végső soron egymáshoz közel, és minden jóakaratumk ellenére sem tudjuk összehangolni azt a játékot, amely ennél fogva lassan kényszeredetté válik, lassan csak a saját játékom marad, de amit ennek ellenére végig kell most már játszaniunk...“ Ezt a rádöbbenés nemcsak epizód értékű, hanem a keret-szituáció visszatérő motívuma, s a regény zárójelenetében ez határozza meg a hős döntését, választását: „Elment. A csőszház ajtajában maradtam, utána néztem, egészen addig követtem a tekintetemmel, amíg be nem ért a házak közé. Egyenesen ült a lovon. Jelenléte a mezőn, a nyeregben, a fák között, a rönkön sohasem volt zavaró. Kétségtelen, hogy a csősz személyében egy darab természet ült velem szemben, hallgatott egy éjszakán át. És nem tudta megérezni azt, amit mondok. Lehetséges, hogy ilyenkor összeomlik az emberben egy mítosz, ami eddig menedékül, hátországuul szolgált?“

A kérdésre azzal válaszol a hős, hogy nem várja be vendéglátója visszatértét, hanem elmenekül előle — valójában összeomlott „hátországanak“ romjai közül. A kérdésre válaszoló tett azonban ugyancsak kérdőjelbe torkollik:

„Vettem a táskám, és nekiindultam a hegynek. Gondoltam, az erdőn átvágok, s a következő völgyben majd találok egy vonatot vagy autóbust, amelyre felszállhatok.

És ha nem találok?“

A döntéssé érett számvetés tehát látszólag nem konstruktív jellegű; a céltalanságból induló hős útja nem felismert célokhoz vezet, csak negatív tapasztalathoz: egy addig üdvözítőnek vélt útról kiderül, hogy járhatatlan. A mítosszá lényegült emlékek demitizálódnak. Miért több mégis Kis Harai Mihály hazautazása, mint az örök bolyongás, a csillapíthatatlan nyugtalanság legendájának mai változata?

A történelem ideje

Furcsa formálású az elbeszélés már említett kerete. Kis Harai Mihály nem az emlékeiről mesél a csöszkunyhó jelképes lakójának, hanem az emlékezésről. Arról, hogy állt a patak hídján, s egyszer csak megjelentek előtte a múlt embereinek emlékérnnyai; ez a feltámadó, a hidra hömpölygő és a patakba vesző emléktömeg nyitja rá szemét tulajdon múltjára, teszi értelmezhetővé saját jelenbeli énjét.

A regénynek ez a hídjelenet az összefogó gerince: az általa képviselt idősik a regényben felvillantottak közül a legfontosabb. S valóban: ami a személyes idősikokon hiányzik, vagy csak sóvárgás tárgya, az itt valóság: az egyéni sorsok, a hidra vallani lépő emberek személyes múltja emberi kapcsolatok szövevényébe ágyazott. Szeretet vagy gyűlölet, segítőkészség vagy értetlenség állítja egymás mellé vagy egymással szembe a szereplőket; minden emlék, amelyről tanúságot tesznek, valamiképpen közös valaki mással. Hogy miért, az az emlékek tényanyagából nyilvánvaló: ezek az emlékek az ötvenes évek falujának társadalmi változásaihoz kapcsolódnak, amelyek a falunak mint közösségnek az életét alapvetően megváltoztatták. A *Kék farkasok*ban azonban nem ennek a közösségátformáló folyamatnak a sodrában örvénylő konfliktusok pusztá ábrázolása, a történelmi fordulón kirobbanó tragédiák, a politikai túlkapások számbavétele az elsődleges írói szándék — egyszóval Király nemcsak egyszerűen informálni akar bennünket e múlt milyenségéről. Felidézéssel odakinálja hősének a megtalált emberi idő élményét. Azt, amelyik kollektív idő, mert történelmi idő; a gyerekkori világot ez (és nem valami embertől független mulandóság) változtatta meg. A hős emberi helyzetének ehhez a kollektív időhöz való viszonya a kulcsa.

Ez ad morális súlyt az elkötelezettség lírai élményének. Mert a gyerekkorra való emlékezés csak ebben a találkozásban válik igazságra és hazugságra való emlékezéssé; emberségre és embertelenségre való emlékezéssé. Ezért hullámzanak fel a hős visszapillantó tekintete előtt közelmúltjának „városi“ képei is, hiszen a gyerekkor rokon- és ellenszenvei formálják felnőtt korának erkölcsi állásfoglalásait. A személyiség számára annyiban létezik a múlt, amennyiben jelenébe építhető, s az építhető belé, ami közösségének történelmi sorsából került a sajátjába — nagyon leegyszerűsítve ebben foglalható össze a hídjelenetnek a hős számára kínálkozó emberi tanulsága. Ezt a felismerést fogalmazza meg a szerkezet egyik lírai kitérője:

*„eljött a népem,
melyhez hasonló vagyok,
s amelyhez egészen hasonló mégsem lehetek,
mert ők előttem vonulnak, és én külön állok,
külön kell állnom, hogy láthassam őket,
hogy tudhassam őket mind, egyszerre mindenkit,
a népemet, amely elvonul előttem hangtalanul,
mindent mondva és semmit,
mindenről beszélve és semmiről,
elvetve bennem a kint,
hogy évekig kutassak minden pillanatot,
minden lépést, minden mozdulatot,
mely az övék,
mely őket idézi,
óróluk vall.*

Az én népem elvonult előttem, nyugodtan, mint aki tisztában van azzal, hogy a pusztá léte már maga csoda. A jelenlétük felemelt. Tudnom engedték,

hogy őket nézni nagy tisztesség, nagy kötelesség. Akkor is, ha csak elvonulnak előttem szóltanul.“

E lírai betét „emelkedett különállása“ nagyon is fájó emlékekből nő ki. Mindjárt az idézett sorok után a hajdani iskolatársak kettős sora lép a hídra, feltámasztva a hősben a kitaszítottág kínos emlékét. A gyerek Harai Mihályt osztálytársai kiutálják maguk közül, mert az új rend igazáért kiálló apját gyűlöli a szülők többsége. A történelem gerjesztette hajdani konfliktust elmosta a történelmi idő (ezt fejezi ki az osztály közös bocsánatkérése), magát a helyzetet azonban újratermelheti, mint a regényben a hős kizárását az egyetemről. Az igazához hű ember, éppen lényének emlékező sejtjeiben magával hozott elkötelezettség-kényszere miatt, újra kiközösített lesz; a jelenre is vonatkozik hát az ősz tanítónó vigasza: „Van igazság, fiam. Hallgass rám: van igazság. Az ige megváltozhat, igazra fordulhat: eltüntetem az apák vétkét a fiakban.“

Nem megtartó mítosz tehát az emlékek világa, hanem — s talán ezt sugallják a regény szerkezetében idősík-párhuzamként realizálódó emlékpárhuzamok — egyazon törvények parancsára mozduló valóság egyik része csupán; a hozzá tartozás szakadatlanul helyreállításra, „újratermelésre“ váró kapcsolat, a közösség történelmi és társadalmi tapasztalatainak a szakadatlan beépítése a személyiségbe. Ez ennek a „demitizálásnak“, egy nemzedék életérzése demitizálásának a legfontosabb tanulsága; ezért érzem egy lírai közérzet epikus önvizsgálatának és korrekciójának Király regényét.

Még egyszer: líra és regény

A *Kék farkasok* kitűnő, érett szerkezetű könyv, amelyben minden epizódnak funkciója van. Ezt azonban jórészt az epikum beszűkítésével éri el a szerző. Persze tudom, hogy kockázatos dolog egy regényben azt elemezni, ami hiányzik belőle, de egy könyvet, amelynek epikus alapszövetét mégiscsak a társadalmi valóság — annak is jelentős közösségi problematikája — alkotja, talán nem jótalan az epikus életanyag felől is megközelíteni.

A szerkezet ökonómiáját ugyanis a fentebb kifejtett kérdések részleges lírai szinten tartása biztosítja. Azaz: hőse tetteinek érzelmi-intellektuális indoklásában nagy szerephez jut a közérzeti elem; tudjuk róla, hogy otthontalan és idegen környezetében, s ezt a lelkiállapotot nagyon hűen és árnyaltan adja vissza a regény, de annál kevesebbet mutat meg az állapot okairól. A helyzetek, állapotok *vannak*, nem pedig *létrejönnek*. Legjobban talán a hős szerelmei példázzák ezt: érzelmei is azért „otthontalanok“, mert sohasem választ, mindig őt választják; mert szinte akarattalanul belesodródik helyzetekbe, kapcsolatokba, melyek nem állnak összhangban az emlékek hídján feltáruló, múltja tükrében fölvilanó igazi énjével. Gesztusai ezért maradnak lírai gesztusok; a regényzáró menekülés is ilyen, amely nem egy személyiségfejlődés (mégoly viszonylagos) végpontja, hanem újrainyitása az útra úzó, kereső nyugtalanságnak.

Talán ennek a statikusra fogott „közérzet-regénynek“ a kulcsa is a híd emléksorában rejlik. Abban, hogy a hős az „ítélet nincs“ magatartásával fogadja a feltámadt múltat. A szembesített emlékek, szembesített emberek mind a maguk igazáról vallanak; relatív igazságok szembesítődnek az egyes embersorsokban, drámák szikráznak fel — anélkül, hogy valami náluk abszolútabbnak a mérlegére kerülnének, anélkül, hogy megoldódnának. A hős áll a hídon, kérdez és hallgat, de az ítéletkezés — mint újra és újra nyomatékosan ki is jelenti — sem joga, sem kötelessége.

De hát csakugyan: joga-e, kötelessége-e?

A történelmet az utókor megítélheti, ebben a regényben viszont nem egyszerűen megítélésről van szó. A személyes véleménynek a szubjektum számára lehet sorsdöntő jelentősége, de nem a történelem objektív menete számára. Ahhoz, hogy a jövő kibomoljon a múltból, a történelemnek is meg kell ítélnie önmagát; az önvizsgálatnak, a múlt értelmező-ítélkező újraélésének éppúgy kollektívnek kell lennie, mint ahogy kollektív időként állt előttünk a sok személyes emlék regénybeli láncolata. Amíg ez hiányzik, addig érthető Király — és Kis Harai Mihály — nemzedékének közérzete: az, hogy úgy érzik, a megoldatlanságok szövevényébe bonyolódott ember útja éppen a sodortatásnak, az értékfogalmak biztonsága híján közérzeti impulzusoknak engedő sorsbizonytalanság.

A regény szerkezete ezt a lírai élményt is történéssé, epikumká álcázva hozza, lehántva róla a kendőző líraiságot — végső fokon azonban ennek az élménynek epikus túllépése egy ennél közvetlenebb, magát az élményt ábrázoló regényformában lenne szerintem lehetséges. Ezért tanácstalan a kritikus is: tekintse hibának a statikus kompozíciót, vagy értéknek a benne szóhoz jutó őszinteséget? Vagy egyszerűen tekintse a műfaj szükségszerű öntisztázásának azon regényirodalom felé, amellyel majd Király nemzedéke új látást, új társadalomértést hoz irodalmunkba? Ennek eldöntését bölcsebb és óvatosabb megint a jövőre bízni — de annyit megkockáztathatok, hogy ha ennek a nemzedéknek a regényírása csakugyan annyira saját szemlélettel lép majd irodalmunkba, mint annak a *Gondos atyafisággal*, a *Zokogó majommal* és az *Anyám könnyű álmat ígérel* mérhető vonulata, ennek a szemléletnek az alapjait a *Kék farkasok* szerzője rakta le.

Láng Gusztáv

Györkös Mátyás: Bivalyok